

Peníze ve znamení Michaela

FRANK PESCHEL

Co jsou vlastně peníze? Máme je v kapse či na účtu. Máme jich většinou málo. Vydáváme je, abychom uspokojovali své základní životní potřeby, a máme-li štěstí, i další. Dennodenně s nimi tak zacházíme, aniž bychom hlouběji přemýšleli o tom, čím vlastně jsou, odkud se berou a jak neustále ovlivňují celý náš život.

Dnes je s penězi často spojen pocit nespravedlnosti. Slyšíme-li například o tom, že jedno procento nejbohatších občanů světa má stejné příjmy jako padesát sedm procent nejchudších a že pouhých tři sta padesát těchto nejbohatších lidí vlastní stejně tolik jako chudší polovina světové populace, což je desetmilionkrát tolik, náš pocit nespravedlnosti se utvrdí. Třebaže většina českých občanů nepatří do té chudší poloviny a onu nespravedlnost nepocituje na vlastní kůži, přece jen obecná propojenost dnešního světa nám ji stále připomíná.

Hledáme-li příčiny nerovnoměrného rozdělení jmění, narazíme dříve nebo později na dnešní poměrně složitý měnový systém. Tento systém je mezi odborníky přirovnáván ke stroji, který funguje podle ryze mechanických zákonů. Je založen na systému dvou druhů bank. Centrální či státní banky emitují peníze a ručí v zemi emise za jejich platnost a hodnotu. Dříve to dělaly zlatým krytím, dnes státními dluhopisy a podobnými prostředky. Obchodní banky dávají peníze do oběhu prostřednictvím půjček. To je zajímavý „trik“, jak peníze stvořit z ničeho. Každá banka má na starosti vklady svých klientů. Určitou část těchto vkladů (většinou to bývá kolem patnácti procent) musí banka bezúročně uložit v centrální bance. Zbytek může použít na běžné platby, ale hlavně na úvěry. Tím však původní vklady nezmizí. Zůstanou jako číslo zachovány na původním účtu, takže každý vkladatel může svůj vklad teoreticky okamžitě vybrat. Nedělají to však všichni najednou, a tak může těch osmdesát až osmdesát pět procent disponibilních peněz být zároveň zapůjčeno jako úvěr. Tím se původní částka téměř zdvojnásobuje. Protože úvěry zčásti zůstanou v bance jako nový vklad, lze celý proces víckrát opakovat a docílit tak, že v konečném důsledku je k dispozici mnohonásobek původních „skutečných“ peněz. A proč to banky dělají? Mají z toho úroky a tučný zisk.

Centrální banky tento proces řídí dvěma nástroji. Mohou zvýšit povinné rezervy a tak snížit množství peněz v oběhu nebo naopak. Dále mohou zvýšit či snížit základní úrok a tím ztížit či ulehčit získání úvěru. V příoměru k peněžnímu stroji to znamená, že centrální banky mohou přes povinné rezervy pootevřít či přivřít přítokový ventil tekutiny, která ve stroji obíhá - tedy peněz - a prostřednictvím úrokové sazby snižovat či zvyšovat rychlost oběhu. Mohou tak řídit peněžní toky a chránit je před inflačními nebo deflačními tendencemi. Všechno ostatní má řídit „neviditelná ruka trhu“, která podporuje ty, kteří mají největší zisk. Tuto tendenci můžeme pozorovat všude, a tak „neviditelná ruka trhu“ přerozděluje peníze od chudých k bohatým, jak jsme se zmínili výše. Je zisk sám o sobě něco špatného? Jistěže ne. Bez očekávání zisků či výhod by žádné hospodářství vůbec nefungovalo. V čem je tedy chyba, způsobující pokřivení sociálních vztahů? Nebo co je třeba udělat, aby používání peněz vedlo ne ke zhoubným, ale k blahodárným finančním poměrům?

V šerém dávnověku

Pro pochopení peněžních vztahů je dobré se nejdříve ohlédnout do minulosti. Existují nejrůznější nálezy z vykopávek nebo z písemných pramenů, které svědčí o používání různých věcí coby platidla či měnidla. Ke zmíněnému účelu se používaly krávy, perly, kožichy, zbraně, také ženy a otroci, v některých oblastech ulity kauri, hlavně však sůl a drahé kovy. Ale jsou to už peníze? Do dneška přežily některé společnosti na úrovni rodové pospolitosti a s nimi i způsob používání platidel. Jedna taková „měna“ je tak zajímavá, že na ní lze studovat postoj, který je základem „placení“ v těchto starých společnostech. Na ostrově Yap východně od Filipín používají lidé jako platidlo velké kameny podobající se žernovům. Jsou ze speciálního vápence, který si domorodci přivezli z jiných ostrovů vzdálených až několik set kilometrů. Zub času některé z nich už hodně nahlodal. Tyto kameny jsou většinou tak velké, že je nelze ani přemístit. Jak se s nimi uzavírají obchody? Balvan přechází ve vědomí obou účastněných v majetek toho, který něco dal či vykonal, a teď s ním může disponovat dál. Žernovy samy o sobě nemají žádnou užitkovou hodnotu. Prostě stojí či leží na svém místě. A jejich jmenovitá hodnota - tedy velikost - také není moc diferencovaná. Jejich smysl může tudíž spočívat jenom v tom, že účastníkům tohoto „měnového“ systému připomínají, že „tento“ člověk něco dal či vykonal, načež příjemce mu je něco dlužen. Kameny jsou tedy něčím jako nepsaným dobropisem nebo upomínajícím znamením. (Ostatně tuto „měnu“ používají jen muži, ženy mají lehčí platidlo: šňůry z perel.)

Tady jsme na stopě zajímavé věci. Dávno před tím, než lidé uměli číst a psát, už uzavírali smlouvy a na potvrzení tohoto aktu činili nějaké znamení. Ve Starém zákoně například čteme, že Jákob s Labanem na znamení smíru nasypali val z kamenů, na kterém spolu pojedli. Dali mu jméno, a tak na všechny časy na tuto důležitou událost vzpomínali, dokonce i jejich potomci. Nejstarší platidla jsou patrně znamení, které připomíná dluh připsaný k dobru tomu, jenž znamení dostal. Jedna z nejstarších nalezených mincí z konce čtvrtého tisíciletí před Kristem byla znamení o zaplacení chrámového poplatku v podobě snopu pšenice. Opravňovala svého držitele k účasti na chrámové slavnosti. K ní se ještě vrátíme. I z řeckých dob existují podobné nálezy. Nakonec samo slovo *mince* s tím souvisí. Pochází od latinského přízviska bohyně Juno *Moneta*, protože v jejím chrámu byla první římská mincovna. A jméno *Moneta* souvisí se slovesem *monere*, což znamená *připomínat, upomínat, napomínat*. Tak se zachovala až do dnešního jazyka nejstarší funkce peněz - mince připomíná dluh druhých vůči tomu, který ji drží v ruce.

Vzestup Sumerů

Z mlhy pradějin se koncem čtvrtého tisíciletí před Kristem vynořili jako první kulturní národ Sumerové. Teprve v průběhu dvacátého století objevili archeologové bohaté pozůstatky této dávné kultury a byli u vytržení z její úžasné bohatosti a výše. Sumerové se stali během několika staletí prvním velkým zemědělským národem. V mnoha věcech se jim musí připsat prvenství. Postavili z cihel první velké chrámy, znali rádlu a kolo a zavedli v nížinách zavlažovací systém s hrázemi a kanály. Máme od nich první písemné záznamy, a to právě v oblasti účetnictví. A asi také vydávali, jak jsme se už zmínili, první mince. Odkud se vzaly veškeré ty úžasné vynálezy a kulturní výtvarky? Zmíněná mince nás může přivést na stopu. Byla znamení či potvrzením toho, že rolník přinesl do chrámu Inanny, bohyně života, plodnosti a smrti, předepsanou oběť v podobě určitého množství pšenice. Toto znamení ho potom opravňovalo zúčastnit se Inanniny slavnosti, při které se s bohyní spojil prostřednictvím posvátného pohlavního styku s jednou z jejích kněžek. Dnes je těžké udělat si přiměřenou představu o tom, jak tyto slavnosti přispívaly k obecnému kulturnímu vzestupu Sumerů, vždyť si ji utváříme na něčem, co s původním smyslem těchto slavností nemá pranic společného. Bohyně Inanna byla spojována se silami úrodnosti a plodnosti, které působí z kosmu přes Měsíc na horní vrstvy půdy a umožňují její úrodnost. Tato nepřilíš silná vrstva není pouze minerální, ale také ještě není skutečně živá. Sídlí v ní různé nižší živočichové, od bakterií až k žížalám, které z rozkládajících se rostlinných i živočišných zbytků a z hlíny vytvářejí vlhkou, položivou úrodnou prst'. Rozklad se zde mění v základ nového

života. Tato prst' je mateřským klínem země, ze kterého všechno vyrůstá, a síly, které v něm působí, jsou příbuzné těm, které působí v mateřském lůně ženy. Bohyně Inanna je vládkyní nad těmito silami jak v přírodě, tak v člověku. Ale sama ze sebe nemůže tvořit. Potřebuje oplození nebeskými, slunečními silami. Ty se zachovávají ve všech semenech, nejzřetelněji v pšenici, a působí také v oplodňujících silách muže. Kult bohyně Inanny představoval tedy posvátnou svatbu nebes a země, která se ve vnějším obraze uskutečňovala spojením kněze představujícího boha nebeských sil s nejvyšší Inanninou kněžkou. Tento kult měl darovat zemi v následujícím roce úrodnost. Rolníci se ho zúčastňovali, jak bylo naznačeno, aby si zajistili úrodnost polí a štěstí v rodině. To všechno mělo však i výchovný smysl. Pohlavní život, který běžně probíhá v temnotě pudů a instinktů, je postaven do vyššího, posvátného světla. Ukazuje se jako odraz kosmického či božského dění, což bylo pro člověka té doby totéž. Dal by se použít výraz Herma Trismegista: „jako nahoře, tak i dole“, nebo jako ve světě, tak i v člověku. Tato příbuznost se projevuje až do praktického života. Sumerové coby první velký zemědělský národ vynalezli rádlu a jako pokročilejší variantu secí pluh. Vynález připisali bohům: „Pluh a jařmo seslal velký vládce Enki.“ To znamená, že inspirace přišla od bohů a byla převedena ve vnější předmět kněžstvem Enkiho, boha vody a moudrosti. Vyorat brázdu do úrodné půdy a zasít do ní zrno bylo pro starého Sumera totéž jako napomáhat bohu nebes, aby se mohl v posvátné svatbě spojit se zemí. Bylo to posvátné dění stejně jako styk s kněžkou v Inannině chrámě. A proto byl snop obilí odpovídajícím darem bohyni plodnosti. Obraz světa byl u starých Sumerů takový, že se všechno spojovalo v jeden celek: nebesa se svými bohy, země, člověk i praktický život. Neexistovalo nic, co by nepatřilo do posvátného řádu světa. Proč o tom tak obširně hovoříme? Příklad staré sumerské mince nám ukazuje, že blahobyt vzniká jen ze správné součinnosti nebeských a zemských sil. Uloží-li se semeno do mateřské prsti, pak z ní vyroste až třicetina- sobná úroda. Jakou podobu tato součinnost nebe a země potřebuje dnes, budeme hledat později. Zde si můžeme ještě ujasnit určitou vlastnost peněz. Mají také schopnost „růst“, jsou-li i „uloženy“ do správné půdy. Mohou být „plodné“. Říkáme například o bohatém člověku, že má *prachy*. To je zajímavé, neboť slovo *prach* pochází ze stejného kořene jako slovo *prst'* - úrodná, mateřská půda, země. Sumerové však přispěli k vývoji peněz ještě něčím mnohem podstatnějším, než jsou zmíněné mince. Vytvořili úžasný měrový systém, který odráží jejich celistvý obraz světa. Každá míra se odvozuje od člověka nebo od jeho vztahu ke světu. Délka se měří podle lokte, který je přejet z lidského těla. Jmenuje se *kúš* a odpovídá asi 0,495 m. Dělí se do 24 (popřípadě 30) palců. Z toho se opět odvozuje plocha, jejíž míra se jmenuje *sar* (~ 35,28 m²) a odpovídá 12x12 *kúšum*. Dělí se však úplně jinak, a to na 60 *ginů* a 180 *še*. *Še* znamená pšenice, zrno. Proč se tak dělí? Sumerové stanovili také míru pro váhy. Základní míra se jmenuje *mana* (sic!) a odpovídá 0,504 kg. Dělí se úplně stejně

jako plocha na 60 *ginů* a 180 *še*. *Gin* se jmenuje také *šekel*, stejně jako se jmenuje stará mince, a znamená to hrst pšenice. Jeden *šekel (gin)* vážil 8,4 g. A zde se ukazuje ta úžasná propojenost měř s praktickým životem. Jedna *mana* pšenice se dala zasít na jeden *sar* (12x12 *kúšů*) půdy, a to v 60 řádcích (*ginů*) o 180 zrnech (*še*). Řádky mají přitom od sebe odstup 6 palců (při dělení lokte 30 asi 9,9 cm) a zrna 2 palce (asi 3,3 cm). Secí pluh umožňuje dodržování těchto měř, které podle zkušeností, po léta sbíraných a zapisovaných v účetních záznamech na hliněných tabulkách, zaručovaly dobrou úrodu - až třicetinasobnou. Podle toho se pak dala určit míra pole, které je dostatečně velké, aby uživilo rodinu. To byl *gan*, odpovídající 100 *sarům*, tedy 120x120 *kúšům*. Taková plocha vydala úrodu kolem 1500 kg obilí za rok, z čehož mohla žít čtyřčlenná rodina, bereme-li za základ římské údaje o množství pšenice, potřebném k obživě jedné osoby na den, tedy asi jedno kilo. Sumerové byli možná skromnější a stačila jim polovina na den, tedy jedna *mana*. Mohli tak pšenici ještě vyměňovat za různé jiné životní potřeby a plnit náboženské povinnosti.

Sumerové tedy založili svůj měřový systém na propojenosti člověka se světem a na jeho životní potřebě. Umožnili tím, aby se dalo porovnávat zboží nebo výkony a služby lidí. Pro vzdálenosti měli například také určitou míru, *dannu* (či *biru*), pozdější míle. To byl úsek cesty, který by urazilo slunce během dvou hodin, rozpočítá-li se jeho roční dráha do dvouhodinových úseků. Jedna *danna* odpovídá 8,5 až 10,8 km (trochu ty míry kolísaly podle doby a místa). Urazit tuto cestu za dvě hodiny, tedy mít rychlost slunce, považovali Sumerové za zdravou, středně rychlou chůzi, a měl-li například posel vykonat nějakou cestu, dala se z poměru délky k času vypočítat odpovídající odměna v pšenici - denní dávka dělena či násobena potřebným časem. Sumerové znali už množství samostatných povolání od hrnčíře přes truhláře, loďáře, pekaře až k holiči, písaři, správci, učitelé a lékaři, celkem přes dvacet. Na základě *many*, váhové míry založené na určitém množství pšenice, se daly jejich výkony a služby spravedlivě porovnávat. Dříve to dělávali kněží v chrámech. Měřovým systémem přešla schopnost spravedlivého porovnání do rukou lidí. K dotvoření peněžního systému, který pak umožňoval směnné obchody v celém tehdejší civilizovaném světě po dobu asi dvou tisíc let, chyběl už jen poslední krok. Sumerové vypočítali - je to úžasný výkon - z oběhu Slunce a Měsíce hodnotový poměr zlata ke stříbru, který stanovili na 1:13,5, protože Měsíc zajeden rok obíhá sidericky (ve vztahu ke stálícím) kolem země 13,5 krát a jeden siderický měsíc má délku 27 dnů (to je 2x13,5). Tento poměr, vyčten z hvězd, platil až do středověku. Zlato a stříbro se tak staly nejrozšířenějším platidlem. Mají zde povahu zboží, tedy podobně jako pšenice skutečnou hodnotu, a před každým placením

bylo třeba prověřit obsah a pravost kovu. Vahou zlata a stříbra se pak daly snadno vyjádřit hodnoty ostatního zboží a vzájemné poměry všech věcí. Naskýtá se zde obraz člověka odvažujícího množství stříbra či zlata na zaplacení nějakého zboží. Taková zobrazení se skutečně zachovala. Ale jsou víc než zobrazením vnější skutečnosti. Můžeme v nich vidět stopu Michaelovu, jenž v ruce drží váhy. Co to znamená? Michael je správcem světové inteligence, ale tato inteligence není nic abstraktního. Je výrazem toho, jak se k sobě chovají bohové čili bytosti vyšších hierarchií, nebo řečeno jinak, v jakém jsou vzájemném poměru. Příkladem je zmíněný oběh Slunce a Měsíce v poměru k Zemi.

A zde vidíme souvislost s měrovým systémem starých Sumerů. Je pozemským odrazem vzájemných vztahů bohů a jejich vztahu k člověku. Ve starých mírách je světová inteligence zčásti předána lidem.

Sumerská kultura se vyvinula na velkém časovém přechodu. Přibližně v roce 3101 před Kristem začal takzvaný temný věk, ve kterém lidé ztratili přirozenou jasnozřivost, aby získali samostatnost a nezávislost na světě bohů. O něco málo později začala michaelská doba (asi 3080 před Kristem), která trvala asi do roku 2726 před Kristem. To je doba vlastního rozkvětu sumerské kultury. Opět o něco později začala takzvaná třetí poatlantská kulturní epocha, která měla za úkol vybudovat na zemi hmotnou kulturu. Na tuto cestu, vedoucí ke stále silnějšímu spojení člověka s hmotou, dal Michael lidem s sebou část světové inteligence, a tato inteligence žila a působila dál v tehdejších penězích.

Rozmach Řeků

V době, kdy se v Mezopotámii, Egyptě a v zemích Blízkého východu střídal velké, vyspělé kultury, nebylo o Řecích ani ponětí, ale právě oni pak udělali ohledně peněz další důležitý krok. Z doby na začátku prvního tisíciletí před Kristem neexistují z Balkánského poloostrova skoro žádné zprávy či vykopávky - a pak najednou se v průběhu osmého století objevila řecká kultura a rychle se rozvinula i rozšířila do sousedních krajů a zemí. Vnější význam zrodu řecké kultury je první olympiáda, která se uskutečnila v roce 776 před Kristem. Z této doby nebo z doby o něco dřívější se zachovala první velká umělecká díla, Ilias a Odyssea, které nám líčí kulturní a sociální poměry předhistorických Řeků. Žili ještě v kmenových společnostech s králem v čele a uctívali různé bohy, které známe například právě z velkých Homérových a Hesiodových básní. Základem jejich hospodaření bylo pastevectví a zemědělství. Žili v primitivnějších poměrech, jako například Féničané, kteří z velké části ovládali tehdejší dálkové obchodování. Když Řekové mezi sebou obchodovali - což znamená, že

vyměňovali dary či válečnou kořist, nepoužívali jako měrnou jednotku množství zlata či stříbra, ale hovězí dobytek.

Filolog Bernhard Laum dokázal ve své knize *Posvátné peníze*¹ že tento zvyk pochází z tehdejší náboženské praxe. Hovězí dobytek byl přinášěn jako oběť a jeho množství se přitom řídilo pevně stanovenými pravidly. Největší obětí byla *hekatomba*, oběť sta zvířat. *Hekatomba* byla přinášena při svátcích celé společnosti. Dále existovaly oběti dvaceti, devíti nebo čtyř volů či krav, které se přinášely při menších příležitostech. A když se v *Odysseji* píše, že syn Priama byl vykoupen za tři sta volů, znamená to, že měl „cenu“ *trihekatomb*. Mladá, úhledná otrokyně „stála“ dvacet volů a otrok, který se vyzná v mnoha pracích, měl „cenu“ čtyř volů. Jejich „cena“ tedy odpovídala menším obětem. Pro lidi homérské doby měla čísla očividně ještě jiný význam než pro nás. Nesloužila k vnějšímu odpočítávání nějakého množství, ale měla v sobě ještě určitou kvalitu, spojenou s jistým druhem oběti. A právě tento smysl pro kvalitu čísla, který si Řekové zachovali do začátku své kultury, umožnil pozdější významný pokrok ve vývoji peněz. K tomuto pokroku však přispěla ještě další věc. Je patrné, že přinášet tak velké oběti nebylo vždy snadné. Proto se obětovala místo hovězího dobytka alespoň zčásti menší, méně cenná zvířata jako například kozy či ovce, kterými se doplnil předepsaný počet sta či dvaceti nebo devíti kusů dobytka. Oběť však „platila“ stejně. Takový postoj by nebyl myslitelný například v židovském náboženství. Obětovat místo červené krávy nebo dokonce místo velikonočního beránka jiné zvíře nepřichází pro Žida vůbec v úvahu. Řekové však šli ještě dál. Nejenže doplňovali magický počet popsáním způsobem, ale „obětovali“ místo skutečných zvířat hliněné napodobeniny, které mohly plnohodnotně zastupovat reálnou věc. Řecký příspěvek k vývoji peněz měl ještě třetí předpoklad. V době, kdy se Řekové objevili na jevišti dějin, přecházela stará kmenová společnost v novou, v níž už nebyly nositeli společenského vědomí pokrevní vazby šlechtických rodů, ale města s okolní krajinou. Zážitek sounáležitosti dalo lidem *poliš*, město, které se utvořilo kolem chrámu božstva vzývaného na tomto místě jako hlavní. V Aténách to byla, jak už říká jméno, Athéna, v Korintu Afrodita a ve Spartě Artemis. Tato sounáležitost s městem (*poliš*) i s jeho hlavním božstvem dávala lidem sebevědomí, a jedním z nejhorších trestů bylo vyhnání z domova.

K vytvoření „skutečných“ peněz - mincí - tak chyběl už jen vnější podnět. Ten přišel z maloasijského poloostrova, z říše pověstného lýdského krále Kréssa. Lýdové objevili v sedmém století před Kristem ve své zemi vydatná naleziště drahého kovu, přírodní slitiny zlata a stříbra, kterou nazvali *elektron*. Ten

¹ Bernhard Laum, *Heiliges Geld*, Tübingen 1924

nemohli bez dalšího používat jako platidlo, protože v sobě měl příliš velkou příměs stříbra na to, aby byl ještě uznán jako špatné zlato. Obsah stříbra také hodně kolísal. Odebrat stříbro bylo technicky poměrně náročné, a tak přišli na myšlenku, že stříbro přidají, a vytvořili umělou slitinu se stanoveným obsahem obou kovů. Na znamení jejich zaručeného obsahu razili na jednotlivé kusy *elektra* královu pečeť. Tím už nebylo třeba zkoušet kov, stačilo znát hodnotu slitiny a pak se dalo lehce odvážit množství, potřebné k zaplacení žádaného zboží. To se stalo v druhé polovině sedmého století.

V prvních desetiletích šestého století najednou začala řecká města razit opravdové stříbrné mince. Prvním městem byla asi Aigína, brzy následovaly Korint a Atény a pak další. Nové peníze měly oproti starému způsobu odvažování velké výhody. Odpadla zkouška pravosti kovu a odpadlo i odvažování, protože mince měly stanovenou váhu a mezi sebou jasné číselné poměry. Jedna drachma, základní stříbrná mince, vážila v Aténách v určité době 4,5 g. Dětila se do šesti obolů. Sto drachem činilo jednu minu a třicet (nebo také šedesát) min jeden talent. Razily se také dvou-, čtyř- a desetidrachmy. Lák se daly lehce a rychle odpočítat mince potřebné pro nákup zboží - a tím se veškeré obchodování značně usnadnilo. Stalo se plynulejším a podporovalo další dělbu práce. Mince také posilovaly pocit sounáležitosti mezi obyvateli města. Následkem toho se celá řecká kultura velmi rychle rozmohla a umožnila mnoha lidem zabývat se duchovním životem.

Nové peníze nejsou oproti premonetárním formám jen technicky dokonalejší, ale odrážejí i nový stav vědomí řecké společnosti. Řekové mimo jiné „vynalezli“ filosofii. Začali o všem přemýšlet a snažili se přijít věcem na kloub. Vrcholem tohoto snažení bylo objevení zákonů logiky Aristotelem. Postřeh, že myšlení samo má v sobě své zákony nezávisle na tom, jak je potom aplikujeme na skutečnost, byl jedním z největších příspěvků Řeků ke kulturnímu vývoji lidstva. Tutéž vlastnost nacházíme u mincí. Mají mezi sebou pevně stanovené poměry nezávisle na tom, co za ně koupíme. Na první pohled se zdá, že se starší způsob placení od placení mincemi v tomto ohledu vůbec neliší. Je tam však velký rozdíl. Stará platidla coby množství zlata či stříbra byla svou vahou - možná už jen matně, ale přece jen spojena s hmotnou realitou. Vztahovala se k něčemu skutečnému, původně k pšenici. Nová platidla, tedy mince, byly vlastně už jen znamením své hodnoty. Na začátku měly ještě stejnou hodnotu, jako kdyby se odvážily, ale další vývoj brzy ukázal, že se skutečná hodnota s hodnotou nominální často rozchází. Druhá bývala většinou vyšší než první. Mince proto potřebovaly vnější oporu, která zaručovala jejich hodnotu. Nejdříve to byla autorita chrámu. V Aténách například nosily mince obraz At-hénina ptáka, sovy. Byly jakoby jejím vlastnictvím. Atéňané pak v důvěře, že bohyně neklame, tyto mince bez přezkoušení uznávali. Stále více se však uplatňoval číselný poměr: jedna drachma se rovná jedné ovci, pět drachem se rovná jedné krávě a tak

podobně. Lidé už nevážili, ale počítali - a to je velký rozdíl. Obchodní život se stával stále abstraktnějším a stejně abstraktní se stala i moc, která ručila za hodnotu mincí: stát. Vynález mincí připadá téměř přesně na počátek nové michaelské doby, která začala kolem roku 600 před Kristem. Peněžní systém už nebyl vyčten ze vztahu člověka k vesmíru a zemi, ale byl utvořen podle číselných poměrů mincí mezi sebou. Michael tehdy předal lidem další část kosmické inteligence, aby se postupně učili myslet sami.

Sláva a bída peněz

Historik Karl Walker píše ve své knize *Peníze v dějinách*²: *kdekoli se poprvé objevily peníze, probudily se jako po doteku kouzelnou hůlkou dosud dřímající nové síly, otevřely se netušené zdroje blaha a bohatství, řemesla a umění se rozmohla a člověk se povzněl nad potřeby každodennosti a pustil se do díla, které přetrvalo generace. Kde však peníze opět zmizely, stavba kultury se rozpadla, protože se rozložily základy dělby práce.*“ Tyto věty velice dobře vystihují význam řeckého vynálezu mince, která umožňuje plynulou výměnu zboží a služeb. Oproti staršímu způsobu výměny se zde uplatňuje nová vlastnost, že se totiž dá skrze číselný poměr peněz, skrze cenu, mnohem snáze zjistit, zda výroba nějaké věci nebo obchod s ní něco „přináší“ či ne, zda lze očekávat zisk či nikoli. Peníze oslovují touhu po uznání vlastního výkonu - a co jiného je úsilí o zisk - a uvolňují potenciál osobních sil. Dokud se tento potenciál uplatňuje ve prospěch celé společnosti, dochází k jejímu růstu. Peníze vydávané v tehdejší Řecku umožňovaly snadné obchody mezi všemi městy kolem Středozemního moře, což vedlo ke značné specializaci řemesel. Města mezi sebou soutěžila o nejlepší výkony. Walker píše: *„Milet, Chios a Samos vyráběly vlněné látky, koberce a drahé oděvy. Chalkis a Korint vyvážely zbraně, hliněné nádoby a šperky. V Thébách a na Sicílii sídlili nejlepší výrobci vozů a Aigina dodávala drobné módní zboží.*“ V těchto prvních staletích řecké kultury vznikaly všude nádherné chrámy, ozdobené působivými sochařskými díly, byla postavena obrovská divadla, ve kterých se hrály tragédie velkých básníků, objevily se filosofické školy a mnoho dalšího.

Ovšem celý tento vývoj měl i stinnou stránku. Dělbá práce vede lidi do vzájemné závislosti, která však neškodí jen tehdy, pokud se společnost nedá strhnout

² Karl Walker, *Das Geld in der Geschichte*, Lauf bei Nürnberg, 1959, citace podle internetové stránky

pouhým pachtěním po penězích a mocnější z nich nevyužijí své převahy. Stalo se, že zemědělci, jen aby měli peníze, prodali veškeré zásoby, pak si museli půjčit, a protože úroky byly tehdy obrovské (třicet šest procent a víc), většinou rychle zchudli a upadli do poroby a otroctví. Bohatí však zbohatli ještě víc. Toto rozštěpení společnosti vedlo postupně k finančnímu vysílení Řecka. Chudoba na jedné straně a luxusní potřeby bohatých na straně druhé způsobovaly neustálý odtok peněz. Neboť *„brzo se v městech tlačily zchudlé davy, které stát ze své pokladny musel živit dárkami obilí a bavit je divadlem... Ale obilí přicházelo z Egypta a stálo peníze, také vojska stála peníze; sociální rozklad zničil vnitřní trh, zatímco se zahraniční obchod stal pasivním a hltal neustále a nenávratně stříbrné drachmy a zlaté stát éry.“* (Walker) Po necelých třech staletích se octla řecká společnost opět na pokraji primitivního domácího hospodářství, ztratila samostatnost a celá oblast se brzy stala římskou provincií.

Římané byli v zacházení s penězi obratnější než Řekové. Měli větší smysl pro praktickou stránku života. Své mince například razili tak, aby se daly při používání snadno rozlišit. Hlavně však dobře zorganizovali toky peněz. Čím více zemí bližších i vzdálenějších si podrobili, tím větší bohatství proudilo neustále do Říma. Zároveň byli Římané střizliví a dokázali ovládat život v provinciích tak, aby se příliš neutlumil a přinášel určitý stálý zisk. Tak se římská kultura stále více rozmáhala a zplodila obrovské stavby, jako například viadukty, které obdivujeme ještě dnes. Uspořádané poměry mezi provinciemi, bezpečná doprava po celé říši a jistá práva - vláda římských císařů byla údajně i nejdelší dobou míru v dějinách lidstva - přidaly své k obecnému blahobytu.

Nové peníze měly však jednu velkou slabinu. Byly závislé na výskytu drahých kovů. Ve špatných dobách proto přešli Římané k ražení méně hodnotných mincí, které byly buď menší nebo měly výplň z méně cenného kovu. V roce 91 před Kristem se například římský senát usnesl, aby měla každá osmá mince měděnou výplň. Zde lze vidět tendenci, že se při používání mincí může rozcházet hodnota kovu s její nominální hodnotou. Mince se stává pouhým znamením své hodnoty a pokud stát nemůže ručit za její hodnotu, dochází k inflaci. To se stalo ve čtvrtém století po Kristu, hlavně v provinciích. *„V roce 255po Kristu stál v Egyptě korec pšenice (29,181) 16 drachem, v roce 314 stál 10 000 drachem. Na dům, který stál v roce 267po Kristu 2 000 drachem, dalo se o 40 let později zjednat hypotéku v hodnotě 3 840 000 drachem. Tři kila masa stála 8 000 drachem,... čtyři slepice 30 000, půl litru vína 12 000 až 26 000 drachem“*(Walker, podle R. Eislera, Das Geld) Proto není divu, že v Římě časem došlo k podobným poměrům jako dříve v Řecku. Chudina musela být živena a bavena (panem et circen- ses), bohatí chtěli uspokojovat své luxusní potřeby a vojáci v provinciích potřebovali pro inflaci stále víc peněz. Tak otekly peníze a vyspělá římská civilizace prostě zmizela. Celý antický svět upadl opět více či méně do stavu naturálního hospodářství.

Teprve zhruba o sedm set let později se probudila na půdě karolinského císařství nová hospodářsky úspěšná doba. Jak k tomu došlo? První podnět vyšel v desátém století z benediktinského kláštera v Čluny. Tamější opat Odilo oživil přísné dodržování řehole, především hesla: *ora et labora*, modli se a pracuj. Došlo k rytmizaci dne. „*Celý den se stává bohoslužbou, mnich žije v nepřetržitém vnímání jednoty světa, přírody a člověka.*“ (Manfred Schmidt-Brabant, Sternenswege) Tento život podnítil dělnost prodchnutou vyšším smyslem. V těchto klášterech se pěstovala také moudrost arabského původu, která se přes maurské Španělsko rozšířila do Evropy. Na začátku druhého tisíciletí pak vzniklo mnoho románských kostelů s krásnou a působivou sochařskou výzdobou.

Další podnět přišel z kláštera v Cîteaux. Cisterciáci si vytýčili úkol zúrodnit pusté krajiny. V místech, kde předtím byly husté lesy, písek či bažiny, vznikaly pod patronátem cisterciáckých klášterů nové zemědělské statky. Tak cisterciáci dávali Evropě postupně lidštější tvář.

Třetí, ale nejdůležitější podnět přišel od řádu templářů. Tento řád vyšel z první křížácké výpravy po dobytí Jeruzaléma, ale jeho hlavním působištěm byla přece jen Evropa, kde vznikala všude komturství pod jednotným vedením ústředí. Templáři stavěli silnice, zakládali tržní místa a podporovali obchod a řemesla. Je známo, že byli skutečnými pány stavebních hutí, které vybudovaly hlavně ve Francii nádherné gotické chrámy. Řád samotný se stal brzy velmi bohatým. Kdo do něj vstoupil, často mu věnoval své statky. Totéž udělali i jiní, třebaže do něj nevstoupili. Hospodářskou dovedností se statky stále rozmnožovaly, a poněvadž se templáři těšili velké důvěře, mnozí si u nich ukládali do bezpečí svá jmění. Tak se stali templáři jedním z nejmocnějších řádů tehdejšího světa. Jejich moc však spočívala v esoterické stránce jejich života. Jednotlivý rytíř dal celý svůj život, ba svou krev do služby Kristovi, a ačkoli byl řád bohatý, rytíř osobně nic nevlastnil. Všechno bohatství, všechny peníze spravovali templáři úplně nezištně - a v tom spočívala jejich moc, která byla mocí duchovně-mravní. Smýšlení templářů i obou mnišských řádů vyzařovalo do tehdejší společnosti a odráželo se v hospodářském rozkvětu. I obyčejní rolníci či řemeslníci se měli tehdy dobře. Tento společenský blahobyt skončil náhle na začátku čtrnáctého století rozbitím templářského řádu Filipem Sličným. Ten dychtil po templářských penězích, ale když je získal, rychle se v jeho rukou rozplynuly - a znovu se ukázaly nemoci peněz, které jsme už viděli u Řeků a Římanů: zchudlý lid a luxus bohatých.

A co dnes?

Prozkoumáme-li dnešní peněžní systém, nalezneme v něm různé příznaky řeckých peněz s jejich výhodami i nevýhodami. Dnešní peníze - a je jedno, zda se jedná o mince, bankovky či virtuální peníze - nemají už žádnou skutečnou

hodnotu. Význam má pouze číslo, které vyjadřují. Pak jim ale někdo musí hodnotu propůjčit. Dnes to už nejsou chrámy uprostřed města, ale centrální čili národní banky. Starají se o to, aby nominální hodnota jejich měny příliš rychle neklesala, tedy nenastala silná inflace, jak jsme o tom psali na začátku. Trochu málo té inflace, říkají, neškodí. Tak lze s penězi kalkulovat a při osobní dovednosti vytvářet dostatečný zisk.

Chybí však síla, která by podobně jako tři velké středověké řády v čele s templáři vytvářela ovzduší nezištnosti. Asi od poloviny devatenáctého století se správa peněz a bankovníctví staly neosobními. Vládou obecné zákony trhu a diktují, co má jednotlivec dělat, nebo čeho má nechat. Kdo je neposlušná, vypadá ze hry. Tak se rozšířila institucionalizovaná ziskuchtivost neskutečného rozměru. Uveďme si jeden poměrně známý příklad: Světová banka a Světový měnový fond poskytují takzvaným rozvojovým zemím úvěry, aby se odpomohlo nouzi. S úvěry jsou však spojeny podmínky: liberalizace hospodářství, tedy jeho privatizace a otevření trhu pro mezinárodní koncerny. Následkem toho se zemědělství většinou rychle stává závislým na dovozu umělých hnojiv i osiva. A stane se tak prodělečným. Zemědělci se už nedokážou živit sami. Země musí splácet úvěr i s úroky a zadluhuje se stále víc. Zbytek udělá korupce, takže situace je po několika letech horší, než byla před „pomocí“. Vydělávají však na ní banky, mezinárodní koncerny a tenká vrstva bohatých v dané zemi. Například Bakili Muluzi, jenž byl deset let prezidentem malé africké země Malavi, jedné z deseti nejchudších zemí na světě, je druhým nejbohatším mužem Afriky. Tyto obrazy známe už z antiky, jenomže dnes mají nekonečně větší rozměry.

Je nabíledni, že se stávající peněžní systém musí překonat. O tom jsou přesvědčeni i mnozí odborníci, jako například Belgičan Bernard Lietaer, jeden z otců eura. Ale jak se to může stát? Žijeme opět v michaelské době. Michael nám chce opět darovat část kosmické inteligence, která nám umožní uchopit peníze úplně novým způsobem. Náš peněžní systém převzatý z antického Řecka je založen na číslech. Podněcuje síly osobnosti, ale svádí také k ziskuchtivosti. Teď si musíme uvědomit, že číslo na bankovkách či v počítači není už jistým znamením určité hodnoty, že pouhé číslo klame. Určité množství peněz se nerovná stejnému množství peněz. Zní to jako nesmysl, ale je to pravda, kterou lze i snadno pochopit. Co určité množství peněz znamená ve skutečnosti, záleží jednak na tom, jak vzniklo, a pak na tom, kdo je má v ruce. Zkrátka, musíme poznat svět peněz ne jako stroj, ale jako živý organismus.

Mohou nám k tomu posloužit naše historické úvahy, neboť v nich najdeme různé prvky nutné k pochopení organického peněžního řádu. Prehistorické formy peněz nám ukázaly, že veškeré peníze jsou vlastně upomínkou, dobropisem, který po vlastním výkonu zaznamenává nárok na výkon někoho jiného. To je

nesmírně důležitý prvek, neboť nikdy nežijeme z pouhých peněz, ale z výkonů ostatních. Dejme tomu, že spekulant třeba na devizovém trhu získá velké peníze. Tím nevytváří žádnou novou hodnotu. Nevyrábí žádné zboží ani neposkytuje žádnou službu. Pokud peníze neodebral někomu jinému, pak je jen rozmnožil o určité číslo, a protože tomuto množství peněz neodpovídá nic skutečného, veškeré peníze mají pak o něco menší hodnotu. Spekulant jen způsobil lehkou inflaci. Nevnímáme to hned díky tomu, že svou inflaci například „vyvážíme“ do rozvojových zemí. Spekulantní zisk tedy nemá skutečnou hodnotu. Číslo údajné hodnoty klame. Peníze, které mají skutečnou hodnotu, vznikají v okamžiku, kdy někdo bere do ruky kus přírody - může to být i vlastní tělo - a vytváří něco, co uspokojuje potřebu jiného člověka. Na tomto prvotním principu fungují například let-systémy, ve kterých si lidé navzájem poskytují různé zboží a služby a započítávají si to jako body nebo hodiny. To je jednoduchá forma peněz. Na příkladu Sumerů jsme pak viděli, že musí existovat možnost výkonu navzájem porovnat, aby vznikly spravedlivé sociální vztahy. To platí i dnes, jenže hodnoty zboží a služeb jsou často značně zkreslené. Je výkon fotbalisty o tolik významnější než práce prodavačky, že on si zaslouží miliony a ona se musí spokojit s několika tisíci? Natož pak africký zemědělec, jenž má denně asi jeden dolar? Měna by měla opět vyjadřovat vztah ke skutečným životním potřebám člověka.

„A tak zjistíme, že na těchto penězích, představujících, abych tak řekl, létající účetnictví světového hospodářství, bude muset stát něco podobného jako na tolika a tolika čtverečných metrech půdní plochy vyrobitelná pšenice, která se pak bude s jinými věcmi srovnávat. Nejlépe se dají navzájem srovnávat produkty půdy. A vidíte tedy, z čeho se musí vycházet. Z něčeho se musí vycházet, ta čísla musí něco znamenat. Ono to právě úplně odvádí od skutečnosti, jestliže na našich penězích stojí takový a takový obsah zlata; ale vede naopak ke skutečnosti, jestliže na nich stojí: Znamená to tolik a tolik práce na určitém přírodním produktu. Pak bychom mohli říci: Předpokládejme tedy například, že ... na všech penězích bude stát X-pšenice, Y-pšenice, Z-pšeni- ce - a bylo by jasné, z čeho se celé národní hospodářství odvozuje. Tím jste měnu odvodili z upotřebitelných výrobních prostředků, na nichž je vykonávána tělesná práce... a to je jediná zdravá měna: suma upotřebitelných výrobních prostředků.“

*Rudolf Steiner, Národohospodářský kurz, Hranice 2000,
čtrnáctá přednáška, str. 220n*

Peníze vznikají prací jako znamením, že ten, který práci vykonal, má nárok na jistou odměnu nebo na určitou sumu výkonů ostatních. Ale to je jen první krok. Člověk zasahuje do práce svým myšlením, svým duchem. Získává zkušenosti a dovednosti, které vylepšují a zrychlují výkon. Při stejné námaze pak vzniká ve stejném čase lepší zboží ve větším množství. Řemeslník si může také přemýšlením přeorganizovat pracovní postupy, vybrat lepší materiály nebo vymyslet pomůcky, náradí a přístroje, které opět zlepší a zrychlí výrobu. Vzniká lepší, ale zároveň levnější produkt. Příznivý vliv specializace jsme mohli dobře pozorovat na rozmachu řecké kultury. Přitom se uvolňují peníze, které lze potom využít k úplně jinému účelu. Tyto nadbytečné peníze, které vznikají vynaložením myšlenkového úsilí čili lidského ducha a nejsou už zapotřebí pro běžný život, nazýváme kapitálem. Kapitál jsou tedy duchem umocněné peníze. A zde se nám opět ukazuje, že číslo vyjadřující určitou sumu kapitálu samo o sobě ještě nic neznamená. Záleží na tom, kdo má peníze v ruce. Mohou se nešikovným podnikáním rozplynout, nebo mohou přinést zisk s dalším umocněním původních peněz. V prvním případě se třeba milion rovná nule, v druhém případě možná třem či deseti milionům.

Zde ovšem stojíme na závažném rozcestí. Zdá se, že druhý zmíněný příklad je sám o sobě správný, že peníze musí vydělávat další peníze. Tákto řečeno to však správné není. Zisk není účelem podnikání, třebaže je to dnes obecně rozšířený názor, ale ukazatelem, jestli lze zamýšlený podnik provést či ne. Z hlediska vytváření zisku je například drogová mafie velice prosperujícím podnikem, ale že by její podnikání společnosti prospívalo, mohou tvrdit leda cynici. Opět má číslo vyjadřující vynaložený kapitál či výsledný zisk různý náboj a samo o sobě nic nevyovídá. Dělna práce je v průmyslovém a informačním věku velmi složitá a lze jí obratně využívat k vytváření značného zisku. Příklady i velmi nehezkých -je moře. Jedna z podstatných slabin dnešního peněžního systému, jakoby jeho začarování číslem, je to, že podnikání velkých akciových společností je pro takzvané *shareholder value* (hodnota podílníka) zaměřeno především na co největší zisk. Užitek pro celek společnosti je spíše vedlejším efektem. Mělo by tomu být naopak. Dnes, v michaelské době, se máme učit myslet v celcích. Prosperch jednotlivého podniku bude co největší a nejtrvalejší, přispívá-li na svém místě co nejvíc k prosperitě celého hospodářství.

Zatím se pohybujeme ještě jakoby na úrovni řecké antiky, kterou se snažíme uchopit za správný konec. Je ovšem třeba učinit ještě další podstatný krok. Máme-li vytvořit nový peněžní řád coby živý organismus, patří do něho procesy budování i odbourávání, vznikání i zanikání. Viděli jsme, že peníze vznikají prací a umocňují se zásahem ducha do práce, čímž vzniká kapitál. Kapitál pak hledá uplatnění. Má být investován do další výroby. Zde ovšem naráží celý proces na jisté meze. Za prvé nelze donekonečna stupňovat výrobu zboží. Musí proto existovat možnost konzumu. Za druhé potřebuje rozšíření výroby vždy určitý čas.

Musí se instalovat nová zařízení, nové procesy se musí zaběhnout a celá věc se má nakonec i amortizovat. A za třetí jsou zapotřebí správné nápady. Ne všechno, co by se dalo zrealizovat, je užitečné a dobré. V dnešní době se vytváří tolik kapitálu, že nenachází uplatnění. Vrhá se pak na různé trhy: trh akcií, cenných papírů, derivátů, drahých kovů, nemovitostí, uměleckých děl a mnoho dalšího. Co tam dělá? Množí se! (Viz také autorův článek *Peníze a svět počítačů* v čísle 2/2005 tohoto sborníku) Množí se bez ohledu na skutečnosti hospodářského života. Ale není třeba kurz akcií odrazem hospodářské skutečnosti? Nanejvýš ne přímo. Kurz funguje jako teploměr očekávání spekulantů. Dá se i uměle vytlačit nahoru právě pro inteligentně vymyšlený spekulativní obchod. V žádném případě se při stoupání akciových hodnot nevytvářejí skutečné hodnoty. Ty se tvoří ve výrobě nezávisle na kurzu akcií. Co tedy znamenají tyto množící se peníze, které se pohybují úplně mimo realitu? Můžeme je přirovnat jediné k nádorům rakoviny, ve kterých se množí buňky také bez souvislosti s ostatním organismem.

Jak je zkrotit? Jak tuto začínající nemoc vyléčit, než zničí celý organismus? To je rozsáhlá otázka. Zde můžeme naznačit jen některé hlavní myšlenky. Kdo pozoruje dnešní svět peněz, vidí v něm různá ohniska rozkladu. Peníze trpí stálou inflací, v Evropě nižší, v některých zemích až závažně vysokou. Vesměs jsou ceny po několika letech vyšší. Inflaci tak neustále určitá částka peněz mizí, rozkládá se. Občas udělají úpadek podniky, banky nebo celé měnové systémy. Právě pozorujeme finanční krizi vyvolanou špatně jištěnými hypotékami. Musí zakročit centrální banky, aby nedošlo k obecné krizi. Vždy přitom mizí peníze, což v nás vyvolává dojem, že něco není v pořádku. To je pravda, ale otázka nespočívá v tom, že zanikají peníze, ale že celý proces není uchopen a řízen lidským porozuměním.

Jestliže peníze vznikají, musí také zanikat. Síla, která jim dává vznikat a růst, je duch působící v člověku. Lidská individualita se uplatňuje při každé i nejjednodušší práci, a že vyšší organizace práce je plodem lidského ducha, je naprosto jasné. Jestliže peníze tedy musí zanikat, pak se mají vracet tam, odkud pocházejí, totiž k duchu. Kapitál coby zhmotnělý duch, který umožňuje lepší výrobu užitkových věcí, se nedá donekonečna reinvestovat. Dnes vybočuje - nebo prchá - na zmíněné trhy a vytváří takzvanou spekulativní bublinu, která je skrytou inflací čili neřízeným zánikem nebo, jak jsme řekli, oním zhoubným nádorem hospodářské rakoviny. Místo tohoto úniku se však mají peníze spotřebovávat v sektoru duchovního života. Ten začíná u kolébky, pokračuje v mateřských školkách a sahá až k univerzitám a zařízením kulturního života. Všichni lidé pracující v této oblasti, od rodiny až k univerzitě a divadlu, jsou ryzí konzumenti, protože nevyrobějí žádné zboží. Ale připravují lidského ducha, aby jednou mohl na správném místě a správným způsobem zasáhnout do tvorby užitečných věcí.

Bez této činnosti by pramen lidské vynalézavosti, organizačních schopností, pracovní morálky a hlavně nezištné vzájemné pomoci brzo vyschl. Spotřebovávání peněz v oblasti duchovního života je jediným způsobem zániku peněz, který v konečném důsledku vede k dobru a k obecnému blahobytu. (Existují různé možnosti, jak lze tuto otázku vyřešit technicky, které zde ovšem nemůžeme projednat.)

Představme si jen, že by pomoc rozvojovým zemím, místo aby zmizela v některých prestižních projektech, které většinu obyvatelstva neslouží, proudila do výchovy a školství a že by se všechny děti v těchto zemích učily nejen psát a číst, ale měly důkladnou, jim přiměřenou přípravu na život - v tu chvíli by měly tyto peníze, třebaže by jich bylo dokonce méně, po dostatečném čase mnohem větší dopad na rozvoj těchto zemí.

Lze namítnout, že podpora duchovního života z přebytku kapitálu už dávno existuje. Ano, ale většinou se to děje náhodným nebo nesprávným způsobem. Existuje například kulturní mecenášství velkých firem. Podporovaná akce je však většinou závislá na jejich dobré vůli, tedy na tom, zdali se jim ta akce třeba zvýšením prestiže nebo známosti nějak vyplatí. Potřebují to prostě dělat pro vlastní reklamu. Také existují elitní školy, nebo průmyslové závody dotují výzkumné projekty na univerzitách. Ty však jsou co do rozsahu dost omezené a účelem jsou zaměřené na toho, kdo dává peníze. Známe také oblasti života, do kterých plynou nesmírně velké peníze, jako je televize či fotbal nebo sport vůbec. Opět je důvodem reklama. Takový jakoby spoutaný duchovní život nemůže lidského ducha připravit na jeho úkol: pozvednout úroveň pozemského života. To dokáže pouze svobodný duchovní život - a do něho musí proudit peníze, které dosloužily. Zde se můžeme vrátit k otázce po současné podobě spolupůsobení nebeských a zemských sil. Můžeme použít obraz ze starého Sumeru. Pšeničné zrnko coby zástupce slunečních či nebeských sil je zaseto do úrodné mateřské prsti, do země. Tak přináší třicetinasobnou úrodu. Dnes je tímto pšeničným zrnem, tou nebeskou silou, kapitál, jenž dosloužil. Má být zaset v podobě vzdělání a výchovy do mladých lidských duší jako do úrodné mateřské prsti. V ní se síce rozkládá - tedy spotřebovává, ale jen aby znovu ožil v podobě duchovních schopností, a přinesl tak až stonásobnou úrodu. Tak mají dnes správně spolupůsobit nebe a země.

Po velkém pokroku v sumerské a řecké době je zapotřebí třetí velký krok: zařídit organický peněžní řád, ve kterém smysluplným a řízeným způsobem peníze zanikají v konzumaci všech, kdo mají účast na růstu lidského ducha. To od nás žádá současná michaelská doba. Jen tehdy, podaří-li se naplnit tento

požadavek alespoň do určité míry, a to nejen ve vyspělých průmyslových zemích, ale na celém světě, může nastat doba hospodářské prosperity, která nebude sloužit pouze slabé vrstvě bohatých, ale všem.

„V podstatě je to tak, protože zboží, jakmile je k dispozici - lhostejno, zda je dobré nebo špatné; je-li dobré, je prostě dobře použitelné, je-li špatné, je prostě špatně použitelné, může samo určovat svou objektivní hodnotu prostřednictvím způsobu a intenzity, jakými je po něm poptávka.“

Rudolf Steiner, Die Kardinalfrage des Wirtschaftslebens. Kardinalní otázka hospodářského života, Kristiania (Oslo), 30. listopadu 1921

„A jako jeden z těchto tři článků musím nejdříve poznat duchovní život, který podstatnou měrou spočívá v lidských schopnostech. Když mluvím o trojčlennosti sociálního organismu, nepočítám do duchovní oblasti pouze více či méně abstraktní duchovní život nebo náboženský život, nýbrž počítám do duchovní oblasti všechno to, co spočívá v lidských, duchovních nebo fyzických schopnostech. To musím výslovně zdůraznit, jinak by bylo možné pochopit vymezení oblasti ducha v trojčlenném organismu zcela špatně.“

Rudolf Steiner, tamtéž